

THE TENDENCY TO CONSPIRACY THINKING AND MISINFORMATION

Adam SIWIAK, Malwina SZPITALAK

Institute of Psychology, Jagiellonian University, Kraków, Poland

Abstract

Misinformation can cause people to falsely believe that they saw nonexistent details and lead people to have false memories. In the real world, when witnesses talk with one another, are interrogated with leading questions or suggestive techniques, when they see the media report about an event, misinformation can cause contamination of memory (Loftus, 2005). Some people are more susceptible to the negative impact of misinformation than others. The practical implications of the relationship between level of conspiracy thinking and the misinformation effect might be significant. This study is concerned with an examination of the relationship between conspiracist ideation and the misinformation effect. The experimental study was conducted using a 2×2 factorial design (misinformation: absent/present $\times$ conspiracist ideation: low level/high level) on 120 subjects ($N = 120$). Age ranged from 15 to 52 years. The results of this experiment showed the misinformation effect and correlation between high level of conspiracist ideation and the magnitude of the misinformation effect.

Keywords

Misinformation effect; False belief; Eyewitness testimony; Conspiracy beliefs; Conspiracist ideation.

Received 31 July 2018; accepted 11 September 2018

1. Introduction

1. 1. The misinformation effect

The misinformation effect consists in the inclusion of information by a witness of a specific event in a memory report about this event that is inconsistent with its course, from sources other than the event itself (Polczyk, 2007). This phenomenon concerns not only episodic memory, but can occur in relation to any kind of knowledge (Lewandowsky, Ecker, Seifert, Schwarz, Cook, 2012). Man in any social interaction may encounter incorrect information to manipulate his cognition, behaviour or emotions (Van Damme, Smets, 2014). Knowledge of susceptibility to misinformation is undoubtedly of great importance in judicial practice, where testimonies of eyewitnesses of the

event may determine both the conviction of an innocent person and the avoidance of punishment by the guilty person (Loftus, 1996). Studies of this phenomenon have been undertaken intensively since the 1970s, when Elizabeth Loftus published a number of papers related to the subject of misinformation. These studies show how easy it is for witnesses to describe things, people and phenomena that they did not actually see (Loftus, Miller, Burns, 1978).

It has been shown that suggestions made by interviewers with observers of an event may lead to significant errors in the testimonies of eyewitnesses (Loftus, Zanni, 1975). The three-stage procedure is the most frequently used in misinformation effect studies (Loftus et al., 1978). It consists in the fact that in the first stage the subjects are acquainted with the original material (being the equivalent of an event in extra-labora-

tory situations), in the second stage they receive additional information containing false data (misinformation), and at the end of the procedures they complete a memory test on the original material (Loftus et al., 1978). In laboratory conditions, the misinformation effect is revealed in the form of statistically significantly worse results in the original material memory test obtained by persons exposed to misinformation in comparison to persons who have not been misinformed. This effect has been systematically replicated and is considered to be strong (Loftus, 2005).

Forms of misinformation may include changing the original information, introducing new information other than in the original material, or denying the original information (Pezdek, Roe, 1997). The way of introducing misinformation may be to provide subsequent material in the form of narrations read (Zaragoza, Lane, 1994) listened to (Blank, 1998) or watched (Itsukushima, Nishi, Maruyama, Takahashi, 2006), or to embed misinformation in questions asked to the examined person (Loftus, 1975; Loftus, Palmer, 1974). The final test is usually written (e.g. Loftus et al., 1978).

Looking for answers to the question about the source of knowledge available to the subjects, Lindsey and Johnson (1989) experimentally tested the ability of eyewitnesses to distinguish memories from different sources. Respondents who in the final stage of the procedure took the test monitoring the source were less misinformed. According to these authors, the fact of the respondents' understanding of the source of information weakens the effect of misinformation and perhaps, in a natural situation, asking the witnesses of the event about the source of information would improve the correctness of their testimonies. A phenomenon in which a participant believes that he or she has seen something that was only a suggestion in the subsequent textual material is called a source attribution error (Lindsay, 1990).

In the subject literature, more often we can find theories for which the misinformation effect are related to memory processes, but some researchers (e.g. Blank, 1998; McCloskey, Zaragoza, 1985; Polczyk, 2007; Szpitalak, Polczyk, 2010) believe that factors which are not related to memory and the negative influence of misinformation on the memory trace of the original information may also be important.

Polczyk (2007), using his own procedure, confirmed the hypothesis of the existence of extra-memory mechanisms of the misinformation effect. Blank (1998) also showed that the subjects may be misinformed with undisturbed memory of the original information. In other words, it has been shown (Blank,

1998; Polczyk, 2007; Szpitalak, Polczyk, 2010) that one can be misinformed while being aware of the incompatibility between the original information and the misinformation. According to Blank (1998), the most frequent reason for misinformation by people aware of discrepancies is a lack of trust in their own memory, which increases the tendency to rely on external cues (including misinformation) when answering memory test questions.

1.2. Conspiracy theories and conspiracy thinking

Defining conspiracy theory is problematic. Definitions are usually the result of the conviction of their creators of what is and what is not a conspiracy theory, and an additional difficulty is the fact that in the literature of the subject the concept of conspiracy and conspiracy theory very often overlap. Karl Popper (1945/2003) was the first to formulate the "conspiracy theory of society", presenting the view that explaining social phenomena consists in pointing out the existence of a phenomenon to people or interested groups. In order to implement it, such people (or groups) plan and conspire, and consequently become responsible for an evil that affects various people (Popper, 1945/2003).

It seems obvious that conspiracy theories exist because there are conspiracies and although many conspiracy theories may be considered absurd, there are also those that contain enough truth to appear credible. "Academic activities at a higher paranoia level" pose an additional problem. (Hofstadter, 1966, p. 36). The author of this formulation defines texts created by amateurs and pseudo-scientists which have the external features of academic style, which is supposed to make an inexperienced reader accept the proclaimed theory (Hofstadter, 1966). Repeated assumptions of conspiracy theories are: striving for power, the principle that the situation is controlled by the one who benefits from it, the conviction that there is no case and appearances are misleading and nothing is what it seems to be (Pipes, 1998).

People, afraid that they may fall prey to the secret plotting of others, are sometimes convinced that the hostile plan is currently being implemented. A conspiracy theory is a fear of a conspiracy that does not exist (Pipes, 1998). The conspiracy refers to the act and the conspiracy theory to perception (Pipes, 1998). This statement makes it possible to conclude that conspiracy theories are by definition false. But we do not always know all the aspects of the analysed phenomena in order to be able to accept a given hypothesis with absolute certainty and reject the remaining ones. Such convictions could often be erroneous, because events

could have been caused by completely different reasons. A conspiracy theory could therefore be seen as an attempt to explain reality or a phenomenon through a thesis about conspiracy as a cause, in opposition to the official version (Clarke, 2007).

Sunstein and Vermeule (2009) accept that a theory can be considered a conspiracy theory if it explains an event or practice by referring to an intrigue created by people with significant influence, who keep their role and the purpose of their action secret, at least until their intentions have been realised. In turn Keeley (1999) believes that the conspiracy theory is a manner of explaining a historic event by indicating a specific, relatively small group of people acting in secrecy. He proposes criteria for distinguishing legitimate conspiracy theories from unjustified ones – bizarre or crazy. According to Keeley, conspiracy theories deserve to be called theories because they explain a problematic event by talking about its causes. On the basis of a previously announced official version referring to the event, they refute it. Moreover, the presence of an official report announced by the authorities is considered as proof of the existence of a conspiracy. In the opinion of this author, the real intentions of conspirators are always wicked. There is probably no conspiracy theory in which a group of influential people would act in secrecy for good and try to hide it from the world. Another feature of the conspiracy theory, according to Keeley, is that it usually binds together distant and unrelated events, and the truth about an event is a secret hidden from the public and often concerns well-known people, dignitaries. As an asset of conspiracy theory, he considers their ability to explain more and better than official reports (Keeley, 1999). Even evidence that contradicts such theories is turned to their advantage, which makes them non-falsifiable. However, this is not a reason to reject them. Basham (2001) believes that there are many reasons and evidence for not trusting public sources of information, because these sources fail, although it is difficult to say to what extent. Conspiracy theories fit perfectly into the gap that is created between what we consider to be our knowledge, which is too little to assess the event reliably, and the reasons on which we rely. These arguments are often conspiracy theories, the advantage of which is an impression or illusion, for the average citizen, that they have considerable explanatory power, and are at the same time a way of narration, telling the story that there is a secret agreement, as a result of which a specific plan is implemented.

Conspiracy theories are of interest to representatives of numerous academic disciplines; sociology, history, philosophy and psychology (Keeley, 1999;

Moskovici, 1987; Pipes, 1998). This multitude of approaches to the problem has resulted in a multitude of definitions and operationalisations of what conspiracist ideation is. There are two approaches to this phenomenon in psychology. The first focuses on who conspires, plots, and secretly directs or tries to direct events (Pipes, 1998). Goertzel (1994) sees the American government and its agencies as conspirators. A group that is particularly predestined for conspiracies is the Jews (Kofta, 2001). The second approach is related to the concept of political paranoia, i.e. the general conviction that the main, if not the only, driver of all political events are conspiracies of hostile groups (Pipes, 1998). A characteristic feature of this phenomenon is that it is not the belief in the existence of conspiracies that is most important here, but the conviction that conspiracies are the overriding force that governs the world of politics (Korzeniowski, 2009). These two approaches form an area where conspiracist ideation can be considered. Moskovic (1987) believes that conspiracy theories do not explain phenomena by giving a cause, but create a certain image of the society that is the cause. The conspiracy mentality is not dependent on the actual conspiracy, in conspiracist ideation reality is not the reason (Moskovic, 1987).

One could say that conspiracist ideation has its source in the need to easily explain events that do not have a simple explanation. However, this would seem to be too simplistic, so the interest of researchers is also focused on individual determinants of belief in conspiracy theories. One of the first studies by Goertzel (1994) showed that the anomaly understood as the conviction that the situation of the average person is deteriorating and that he cannot expect support from institutions is strongly linked to belief in conspiracy theories. Abalakina-Paap, Craig and Gregory (1999) conducted classical studies, checking the intensity of belief in conspiracy theories depending on eleven individual differences of the persons surveyed. The measurements referred to specific conspiracy theories, as well as to the general tendency to believe in conspiracy theories. The hypothesis that distrust, hostility and alienation are related to belief in conspiracy theories has been confirmed. People who are distrustful of others more often believe that someone is conspiring against them, and this may be a predisposition to believe in conspiracy theories in general, because such a conviction is consistent with their worldview. Korzeniowski (2009) and Grzesiak-Feldman (2012) showed that one of the predictors of conspiracist ideation is right-wing authoritarianism. The authoritarian personality traits also include the sources of anti-Semitism. Right-wing authoritarianism is also strongly as-

sociated with anti-Jewish prejudices in Poland (Kofta, Sędek, 1999). The impact of an elevated level of anxiety on the acceptance of conspiracy theories about Jews in the Grzesiak-Feldman (2013) studies proved, as predicted, to be positive. The ability to think intuitively, unlike analytical thinking, positively influences belief in conspiracy theories (Swami, Voracek, Stieger, Tran, Furnham, 2014). Hofstadter (1966) used the term “paranoid style” in his pioneering deliberations, but this should be understood in a metaphorical sense and not in a medical-psychiatric sense, so the position taken by some researchers that belief in conspiracy theories is an expression of collective paranoia or phobia is not legitimate. Many researchers believe that there is a general tendency to accept conspiracy theories (e.g. Brotherton, French, Pickering, 2013; Goertzel, 1994; Imhoff, Bruder, 2014). Moskovici (1987) propagated the idea of distinguishing between belief in specific conspiracy theories and a general tendency to conspiracist ideation. This approach was also adopted in the research by Abalakina-Paap and her colleagues (1999). In recent years, the concept of a generalized conspiracy mentality has returned in scientific works which resulted in the creation of the “Generic Conspiracist Beliefs Scale” (Brotherton et al., 2013), a tool to assess the intensity of belief in conspiracy theories without reference to specific events and individual theories, and the “Conspiracy Mentality Questionnaire” which measures intercultural differences and those within a single culture, in the general level of conspiracist ideation (Bruder, Haffke, Neave, Nouripanah, Imhoff, 2013).

1.3. Belief in conspiracy theories and the misinformation effect

Trying to find a convergence between the misinformation effect and belief in conspiracy theories seems justified, given the negative impact of both phenomena on different spheres of human life. Susceptibility to misinformation is different from ignorance, which means a lack of knowledge and can also have harmful effects, but it seems less dangerous than false and untrue knowledge, which is often the work of governments and politicians or the media, among whom the Internet plays a great role because of the vast amount of information and the way in which it spreads (Lewandowsky et al., 2012). The same applies to conspiracist ideation, the negative consequences of which can be varied: political, social, healthcare. A high level of willingness to believe in conspiracy theories can cause the perception and interpretation of reality in an objectively untrue way. It seems therefore worthwhile to

look for such dependencies and then for methods of reducing the negative effects that these two phenomena have on the lives of societies and individuals.

Studies conducted in order to determine personality traits positively correlated with susceptibility to misinformation showed that this category includes, for example, the need for cognitive closure (Pica, Pierro, Belanger, Kruglanski, 2014). The authors of this research, looking for a mechanism that makes people with high cognitive closure needs, those who avoid uncertainty and disorientation, more susceptible to misinformation, found a connection between the need to close and the effect of forgetting caused by remembrance¹. The need for closure increases the effect of forgetting caused by remembrance, which in turn increases the misinformation effect (Pica et al., 2014). At the same time, studies conducted by Lemman and Cinnirella (2013) indicate that the need for cognitive closure may also contribute to conspiracist ideation. In the experiment, in which the need for cognitive closure was temporarily lowered, a result was obtained indicating that the assessment of conspiracy probability depended on the initial level of the individual's belief in conspiracy theories. Belief in a conspiracy did not reveal itself immediately when it was necessary to explain a new (fictional) event, but over time there was a tendency to assimilate new facts in a way consistent with existing beliefs (Lemann, Cinnirella, 2013).

The need for cognitive closure is connected with two processes: selective capture of information from the environment in accordance with the existing system of beliefs (capturing) and embedding it in pre-existing cognitive structures (freezing), while ignoring knowledge that does not fit into this system (Webster, Kruglanski, 1994). The need for cognitive closure is positively correlated with other personality traits: intolerance to ambiguity, which is characterized, among other things, by too hasty evaluation or denial of reality (Kossowska, 2003), and dogmatism, which is associated with mental closure, causing the capture from the environment of information consistent with the system of individual beliefs (Leman, Cinnirella, 2013). A weaker, though clear enough to draw attention to, need for cognitive closure correlates positively with

¹ Saunders and MacLeod (2002) explain how the effect of forgetfulness caused by remembering may increase the misinformation effect that arises when we make an active recall of information within a certain category. This leads to the effect of competition between them, resulting in difficulties remembering specific content. Misinformed people, remembering certain facts about a particular event, find some in the memory, but not others, and may recall those that are just misinformation.

neuroticism (Kossowska, 2003), and this is related to the anxiety that an individual feels when confronted with the need to confront his or her beliefs with those of others. Neurotic people tend to find stable rules in the environment, stable knowledge of the world which reduces the anxiety appearing in situations involving uncertainty (Kossowska, 2003). It seems that people with a high propensity for conspiratorial thinking, just as people with a high need for cognitive closure, should have a greater susceptibility to misinformation compared to those with a low propensity for conspiratorial thinking.

Misinformation can form the basis for political and social decisions that will not be in the best interests of individuals and entire groups, with serious consequences. Frenda, Knowles, Saletan and Loftus (2013) showed that the ideology or worldview may influence the creation of false memories as a result of misinformation consisting in presenting photographs prepared for this purpose of political events that have never taken place. At the same time, as concluded by Bruder et al. (2013), conspiracy theories are omnipresent when it comes to explaining political and social events, which is explained by a broadly understood conspiratorial mentality.

2. The tendency to conspiracist ideation and misinformation

2.1. Hypotheses

In this study, the relationships between the susceptibility to conspiratorial thinking measured by the “Generic Conspiracist Beliefs Scale” and the susceptibility to misinformation were tested. The following hypotheses were made:

1. Persons who have been misinformed will show the misinformation effect, manifesting itself in the fact that the respondents will provide answers consistent with the misinformation significantly more often than the respondents in groups not subject to misinformation.
2. Persons with a high tendency to use conspiracist ideation will show a higher level of susceptibility to misinformation compared to persons with a low tendency to use conspiracist ideation.

2.2. Method

2.2.1. The subjects

The experimental part of the study was attended by 120 people. These persons were representatives of the Kraków branches of the companies: Mitsubishi Electric, Uber, Saber, Comarch, as well as, among others: health care, applied computer science, and philosophy. The authors of the study wanted the group to be representative in terms of age, gender and occupation. The study examined 67 women and 53 men aged 15 to 52 years ($M = 26.36$; $SD = 6.99$).

2.2.2. Materials

To measure the susceptibility to conspiracist ideation, the “Generic Conspiracist Beliefs Scale” (Brotherton et al., 2013)² was used. It is a one-dimensional tool consisting of 15 test items (e.g. *Evidence of contact with an alien civilisation is hidden from society; New, advanced technologies are blocked in order not to harm the existing industry*), with answers in a five-step scale format (1. Definitely untrue – 5. Definitely true).

As original material in the experimental part, a six-minute fragment from “The Magnificent Seven” directed by Antoine Fuqua was used – the film was shot in 2016. For the test procedure, a fragment of the film was selected, starting at 12 minutes and 20 seconds and ending at 18 minutes and 20 seconds of its duration. In order to implement the misinformation, a summary of the film material was created, containing four pieces of information that were inconsistent with the original material. A summary without misinformation elements for the control groups was also produced. In addition, each summary was followed by four control questions to ensure that the persons examined read the summary to the end. For the purpose of the study, a final memory test of the original material consisting of 12 multiple-choice questions was also designed. Four questions were of a diagnostic nature and concerned information that contained an element of misinformation, and eight were buffer questions. As part of the façade history, the experimenter described the aim of the study as to examine the attitudes of participants towards the world around them and their beliefs about it before starting the procedure. In order to maintain the façade history, the name of the conspiracist ideation tool was changed to “General Scale of Beliefs on the World”. The study also used a set of personality ques-

² Polish adaptation by M. Szpitalak and A. Siwiak is currently under review.

tionnaires not related to the subject matter of the study (in order to fill the time gap between the presentation of the original and the subsequent material).

2.2.3. Procedure

In most cases, the survey took place at the place of work of the respondents, after their working hours. Respondents were invited to participate in the study of the impact of beliefs about the world on perception. The participants were alternately assigned to one of two groups, so that each group consisted of 60 people. At the beginning of the study, a six-minute fragment of film material was presented to the subjects. Then the respondents in both groups filled in the “Generic Conspiracist Beliefs Scale” and a few short questionnaires to fill in the time gap. Then, after about twenty minutes, the subjects were given summaries of the film on separate sheets of paper, which they had to read and then respond to four closed questions about the characteristics of the author of the summary. The questions about the summaries were not part of the research in the experiment, they were included in order to increase the motivation of the respondents to carefully read the summary given to them. After reading the summaries and answering the questions, the respondents filled in further questionnaires not related to the subject matter of the survey. Finally, the respondents answered the questions of the memory test, which consisted of 12 multiple-choice questions, in which the respondents had to indicate the answers consistent with the original material. The last element of the procedure was a session that explained the real purpose of the experiment to the subjects.

2.3. Results

The study was conducted in an intergroup schemat based on a 2×2 plan (misinformation: none/present $\times$ conspiracist ideation: low/high). In this study, the number of responses consistent with misinformation was a dependent variable, while the intensity of conspiracist ideation was an independent variable. In order to determine the threshold for the division of conspiracist ideation into low and high, it was decided to apply the division to the median of the results of the “Generic Conspiracist Beliefs Scale” ($Me = 39$). The data analysis started with the calculation of descriptive statistics for all groups. These data can be found in Table 1.

Then, in order to verify the hypothesis on the occurrence of the misinformation effect, a two-factor analysis of variance in the intergroup scheme was

Table 1
Descriptive statistics

Misinformation	Conspiracy Beliefs	M	SD	N
absent	low	0.67	0.62	27
	high	1.00	0.66	33
	general	0.85	0.66	60
present	low	1.31	0.83	35
	high	1.92	1.04	25
	general	1.57	0.96	60
general	low	1.03	0.81	62
	high	1.40	0.95	58
	general	1.21	0.90	120

carried out. The effect was a statistically significant result with high strength for the main effect of the variable “misinformation” ($F_{(1,116)} = 28.58$; $p < 0.001$; $\eta^2 = 0.20$). The results obtained show that the first hypothesis has been confirmed and the misinformation effect has been replicated. Persons to whom information containing misinformation was presented in the subsequent material provided more answers compliant with it than those who were not affected by the misinformation (cf. Table 1). During further analysis, the main effect of the variable “conspiracist ideation” ($F_{(1,116)} = 10.26$; $p = 0.002$; $\eta^2 = 0.08$) was also shown to be significant with average strength. People with high levels of conspiracist ideation were more susceptible to misinformation than those with low levels of conspiracist ideation (cf. Table 1). The interaction of the variables “misinformation” and “conspiracist ideation” proved to be statistically insignificant ($F_{(1,116)} = 0.86$; $p = 0.355$; $\eta^2 = 0.01$).

Due to directional hypotheses, the method of planned comparisons was used in the study. There were statistically significant differences in susceptibility to misinformation between the subjects from the misinformed group showing low *versus* high intensity of conspiracist ideation ($F_{(1,116)} = 8.46$; $p = 0.004$; $\eta^2 = 0.07$). As expected in the second hypothesis, the misinformed group with a high intensity of conspiracist ideation showed a greater tendency to be misinformed than the group with a low intensity of conspiracist ideation (cf. Table 1). There were no statistically significant differences in the quality of original material memory test between groups not exposed to “misinformation” due to the intensity of their “conspiracist ideation” ($F_{(1,116)} = 2.61$; $p = 0.110$; $\eta^2 = 0.02$).

3. Discussion of results

In this study both hypotheses were confirmed. The first hypothesis was of a replicative nature, and its confirmation means another replication of the misinformation effect, with the use of different materials than those used by other researchers. Respondents who were introduced to incorrect information (misinformation) in the text of the subsequent material in relation to the previously watched fragment of the film, more often chose in the final test answers consistent with the misinformation (i.e. incorrect), than persons who were not misinformed. Such results were expected as they are consistent with the reports of many authors, starting with the work of Loftus et al. (1978), which today is treated as one of the classic studies on the misinformation effect.

The study also found support for the second of the hypotheses presented, according to which people with a high tendency to use conspiracist ideation will be more susceptible to misinformation than those with a low tendency to use conspiracist ideation. As the generalised belief in conspiracy theories (i.e. belief in the existence of such theories, a general tendency to accept them, a thinking process that leads to belief in conspiracy theories, regardless of what they concern (Abalakina-Paap et al., 1999; Goertzel, 1994; Moscovici, 1987), it could be expected that some people would have a higher general belief in conspiracy theories than other people. At the same time, it was expected that a higher propensity to conspiracist ideation might increase the susceptibility to misinformation and indeed such a relationship has been revealed in this study. A higher level of susceptibility to misinformation was observed in people who were more prone to conspiracist ideation. Since no studies similar to those presented in this paper have been carried out before, it is not possible to refer to earlier results. It seemed interesting whether belief in the content presented in conspiracy theories, i.e. so-called conspiracist ideation, could be conducive to deferring to misinformation, as the misinformation effect concerns all kinds of knowledge (Lewandowsky et al., 2012). It seems justified to carry out further research in this direction.

4. Practical implications for forensic psychology

In recent years, a growing number of scientists have perceived the need to study the phenomenon of conspiracist ideation in many aspects, sometimes from

very different perspectives³. Research into the susceptibility to conspiracist ideation and its influence on the behaviour and attitudes of the individual also seems to be very important today in Poland, when society is becoming more and more polarized in its political and social beliefs, and more and more often opponents are accused of acting to the detriment of others, for their own profit. This could be observed in the case of the Smolensk catastrophe, when just a few days after the event accusations and attempts, quite aggressive, to indicate the culprits of the catastrophe started to appear (Grzesiak-Feldman, Haska, 2012).

As mentioned earlier, research on factors influencing the reduction or even elimination of the misinformation effect is part of the current research on how to eliminate the impact of misinformation on a person's memory report, and thus the search for techniques that may become useful in judicial practice. Eyewitness testimonies are very important evidence in court (e.g. Brewer, Wells, 2011). It is therefore important that they are as truthful as possible. One of the factors that may adversely affect the memory of a witness about an event is misinformation (e.g. Loftus et al., 1978; Oeberst, Blank, 2012), which may cause the witness's memory report to contain information inconsistent with the course of the event and coming from other sources (Loftus, Hoffman, 1989). Witnesses are often mistaken in wanting to provide as much information as possible, and in good faith fill memory gaps with information from external sources, including misinformation (e.g. Horry, Colton, Williamson, 2014; Lindsay, Johnson, 1989), which, for those with more faith in conspiracy theories, may be more in line with their worldview (Frenda, Knowles, Saletan, Loftus, 2013). The authors of numerous studies taking the misinformation effect as a more constant feature of the individual – focus on finding answers to the question of the conditions on which the strength of the misinformation effect depends (e.g. Zaragoza, Lane, 1994). Resistance to misinformation is the way to improve the credibility of testimonies of witnesses of an event. In order for it to be effective, it is necessary to know the determinants of the misinformation effect, and conspiracist ideation, in our opinion, may be such a new determinant.

³ The issue was considered by J.T Cullen in the paper entitled: *Learning about conspiracy theories: Experiences in science and risk communication with the public about the Fukushima Dai-ichi disaster*, which was presented at the "Conspiracy Theory Conference", University of Miami, Miami, USA.

References

1. Abalakina-Paap, M., Craig, T., Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647.
2. Basham, L. (2001). Living with the conspiracy. *The Philosophical Forum*, 32(3), 265–280.
3. Blank, H. (1998). Memory states and memory tasks: an integrative framework for eyewitness memory and suggestibility. *Memory*, 6(5), 481–529.
4. Brewer, N., Wells, G. L. (2011). Eyewitness identification. *Current Directions in Psychological Science*, 20(1), 24–27.
5. Brotherton, R., French, C. C., Pickering, A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: the generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in Psychology*, 4, 279.
6. Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripannah, N., Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: conspiracy mentality questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4(225), 1–15.
7. Clarke, S. (2007). Conspiracy theories and the Internet: Controlled demolition and arrested development. *Episteme*, 4(2), 167–180.
8. Frenda, S. J., Knowles, E. D., Saletan, W., Loftus, E. J. (2013). False memories of fabricated political events. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 280–286.
9. Frenda, S. J., Patihis, L., Loftus, E. F., Lewis, H. C., Fenn, K. M. (2014). Sleep deprivation and false memories. *Psychological Science*, 25(9), 1674–1681.
10. Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology*, 15(4), 731–742.
11. Groh, D. (1987). The temptation of conspiracy theory or: Why do bad things happen to good people? Part I: Preliminary draft of a theory of conspiracy theories. (In) R. Graumann, S. Moscovici (Eds.), *Changing conceptions of conspiracy* (pp. 1–13). New York: Springer.
12. Grzesiak-Feldman, M. (2012). Prawicowy autorytaryzm oraz orientacja na dominację społeczną jako predyktory różnych form myślenia spiskowego. *Psychologia Społeczna*, 1(20), 48–63.
13. Grzesiak-Feldman, M. (2016). *Psychologia myślenia spiskowego*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
14. Grzesiak-Feldman, M. (2013). The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking. *Current Psychology*, 32(1), 100–118.
15. Grzesiak-Feldman, M., Haska, A. (2012). *Spisek smoleński*. Received 22 October 2012 from <http://deconspirator.com/2012/11/22/spisek-smolenski>.
16. Hofstadter, C. (1966). *The paranoid style in American politics*. New York: Alfred A. Knopf.
17. Itsukushima, Y., Nishi, M., Maruyama, M. i Takahashi, M. (2006). The effect of presentation medium of post-event information: Impact of co-witness information. *Applied Cognitive Psychology*, 20, 575–585.
18. Keeley, B. L. (1999). Of conspiracy theories. *The Journal of Philosophy*, 96(3), 109–126.
19. Kofta, M. (2001). Stereotyp spiskowy jako centralny składnik antysemityzmu. (In) M. Kofta, A. Jasińska-Kania (Eds.), *Stereotypy i uprzedzenia: uwarunkowania społeczno-kulturowe* (pp. 274–297). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
20. Kofta, M., Sędek, G. (1999). Stereotypy duszy grupowej a postawy wobec obcych: wyniki badań sondażowych. (In) B. Wojciszke, M. Jarymowicz (Eds.), *Psychologia rozumienia zjawisk społecznych* (pp. 173–208). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
21. Korzeniowski, K. (2009). O dwóch psychologicznych przesłankach myślenia spiskowego: Alienacja i autorytaryzm. *Psychologia Społeczna*, 3(11), 144–154.
22. Korzeniowski, K. (2010). Paranoja polityczna. Charakterystyka zjawiska i metody jego pomiaru. *Przegląd Psychologiczny*, 53(2), 145–162.
23. Kossowska, M. (2003). Różnice indywidualne w potrzebie poznawczego domknięcia. *Przegląd Psychologiczny*, 46(4), 355–373.
24. Leman, P. J., Cinnirella, M. (2013). Beliefs in conspiracy theories and the need for cognitive closure. *Frontiers in Psychology*, 4, 378.
25. Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., Seifert, C. M., Schwarz, N., Cook, J. (2012). Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106–131.
26. Lindsay, D.S. (1990). Misleading suggestions can impair eyewitnesses ability to remember event details. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition*, 16(6), 1077–1083.
27. Lindsay, D. S., Johnson, M. K. (1989). The eyewitness suggestibility effect and memory for source. *Memory and Cognition*, 17(3), 349–358.
28. Loftus, E. F. (1996). *Eyewitness testimony*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
29. Loftus, E. F. (1975). Leading questions and the eyewitness report. *Cognitive Psychology*, 7(4), 560–572.
30. Loftus, E. F. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning & Memory*, 12, 361–366.
31. Loftus, E. F., Hoffman, H. G. (1989). Misinformation and memory: The creation of new memories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118(1), 100–104.
32. Loftus, E. F., Miller, D. G., Burns, H. J. (1978). Semantic integration of verbal information into a visual memory. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 4(1), 19–31.

33. Loftus, E. F., Palmer, J. C. (1974). Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13(5), 585–589.
34. Loftus, E. F., Zanni, G. (1975). Eyewitness testimony: The influence of the wording of a question. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 5(1), 86–88.
35. McCloskey, M., Zaragoza, M. S. (1985). Misleading postevent information and memory for events: Arguments and evidence against memory impairment hypothesis. *Journal of Experimental Psychology: General*, 114(1), 1–16.
36. Moscovici, S. (1987). The conspiracy mentality. (In) C. R. Graumann, S. Moscovici (Eds.), *Changing conceptions of conspiracy* (pp. 151–169). New York: Springer.
37. Oeberst, A., Blank, H. (2012). Undoing suggestive influence on memory: The reversibility of the eyewitness misinformation effect. *Cognition*, 125(2), 141–159.
38. Pezdek, K., Roe, C. (1997). The suggestibility of children's memory for being touched: Planting, erasing and changing memories. *Law and Human Behavior*, 21, 95–106.
39. Pica, G., Pierro, A., Bélanger, J. J., Kruglanski, A. W. (2014). The role of need for cognitive closure in retrieval-induced forgetting and misinformation effects in eyewitness memory. *Social Cognition*, 32(4), 337–359.
40. Pipes, D. (1998). *Potęga spisku. Wpływ paranoicznego myślenia na dzieje ludzkości*. Warszawa: BEJ Service.
41. Polczyk, R. (2007). *Mechanizmy efektu dezinformacji w kontekście zeznań świadka naocznego*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
42. Popper, K. (1945/2003). *Spółczesność otwarte i jego wrogowie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
43. Saunders, J., MacLeod, M. D. (2002). New evidence on the suggestibility of memory: The role of retrieval-induced forgetting in misinformation effects. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 8(2), 127–142.
44. Sunstein, C. R., Vermeule, A. (2009). Symposium on conspiracy theories. Conspiracy theories: causes and cures. *The Journal of Political Philosophy*, 17(2), 202–227.
45. Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S., Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133(3), 572–585.
46. Szpitalak, M., Polczyk, R. (2010). Warning against warnings: Alerted subjects may perform worse. The impact of misinformation, involvement and warning on eyewitness testimony. *Polish Psychological Bulletin*, 41, 105–112.
47. Van Damme, I., Smets, K. (2014). The power of emotion versus the power of suggestion: Memory for emotional events in the misinformation paradigm. *Emotion*, 14(2), 310–320.
48. Webster, D. M., Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1049–1062.
49. Zaragoza, M. S., Lane, S. M. (1994). Source misattribution and the suggestibility of eyewitness memory. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20(4), 934–945.

Corresponding author

Dr hab. Malwina Szpitalak
Instytut Psychologii UJ
ul. Ingardena 6
PL 30-060 Kraków
e-mail: malwina.szpitalak@uj.edu.pl

TENDENCJA DO MYŚLENIA SPISKOWEGO A ULEGANIE DEZINFORMACJI

1. Wprowadzenie

1.1. Efekt dezinformacji

Efekt dezinformacji polega na włączaniu przez świadka określonego zdarzenia do raportu pamięciowego o tym zdarzeniu informacji niezgodnych z jego przebiegiem, pochodzących z innych niż samo zdarzenie źródeł (Polczyk, 2007). Zjawisko to dotyczy nie tylko pamięci epizodycznej, ale może występować w odniesieniu do dowolnego rodzaju wiedzy (Lewandowsky, Ecker, Seifert, Schwarz, Cook, 2012). Człowiek w każdej interakcji społecznej może spotykać się z informacjami niepoprawnymi, podawanymi w celu zmanipulowania jego poznaniem, zachowaniem czy emocjami (Van Damme, Smets, 2014). Wiedza na temat uległości wobec dezinformacji ma niewątpliwie duże znaczenie w praktyce sądowej, gdzie zeznania naocznych świadków zdarzenia mogą decydować zarówno o skazaniu niewinnej osoby, jak i uniknięciu kary przez winnego (Loftus, 1996). Badania tego zjawiska prowadzone są intensywnie od lat 70. XX wieku, czyli od czasu, gdy Elizabeth Loftus opublikowała szereg prac związanych z tematem dezinformacji. Badania te pokazują, jak łatwo świadkowie zdarzenia opisują rzeczy, ludzi i zjawiska, których w rzeczywistości nie widzieli (Loftus, Miller, Burns, 1978).

Udowodniono, że sugestie podawane przez przeprowadzających wywiad z obserwatorami zdarzenia mogą prowadzić do znaczących błędów w zeznaniach świadków naocznych (Loftus, Zanni, 1975). Metodologią wykorzystywaną najczęściej w badaniach efektu dezinformacji jest procedura trzyetapowa (Loftus i in., 1978). Polega ona na tym, że w etapie pierwszym badani zapoznają się z materiałem oryginalnym (będącym odpowiednikiem zdarzenia w sytuacjach pozalaboratoryjnych), w drugim etapie otrzymują informacje dodatkowe zawierające nieprawdziwe dane (dezinformacje), a na końcu procedury rozwiązują test pamięci materiału oryginalnego (Loftus i in., 1978). W warunkach laboratoryjnych efekt dezinformacji ujawnia się w postaci istotnie statystycznie gorszych wyników w teście pamięci materiału oryginalnego uzyskiwanych przez osoby wystawione na odbiór dezinformacji w porównaniu do osób, które nie były poddawane dezinformacji. Efekt ten jest systematycznie replikowany i uchodzi za taki o dużej sile (Loftus, 2005).

Formy dezinformacji mogą polegać na zmianie informacji oryginalnej, wprowadzeniu nowej, innej niż w materiale oryginalnym informacji czy na zaprzeczeniu informacji oryginalnej (Pezdek, Roe, 1997). Sposobem

wprowadzania dezinformacji może być podanie materiału następczego w postaci narracji odczytywanych (Zaragoza, Lane, 1994), odsłuchiowanych (Blank, 1998) czy oglądanych (Itsukushima, Nishi, Maruyama, Takahashi, 2006), bądź wbudowanie dezinformacji w pytania zadawane osobie badanej (Loftus, 1975; Loftus, Palmer, 1974). Test końcowy zazwyczaj ma formę pisemną (np. Loftus i in., 1978).

Poszukując odpowiedzi na pytanie o źródło wiedzy, którą dysponują osoby badane, Lindsey i Johnson (1989) sprawdzali eksperymentalnie zdolności naocznych świadków do rozróżniania wspomnień z różnych źródeł. Badani, którzy w końcowym etapie procedury rozwiązywali test monitorowania źródła, w mniejszym stopniu ulegali dezinformacji. Zdaniem tych autorów orientowanie się przez badanych w źródle informacji powoduje osłabienie efektu dezinformacji i być może, w sytuacji naturalnej, pytanie świadków zdarzenia o źródło informacji polepszyłoby poprawność ich zeznań. Zjawisko, w którym uczestnik badania wierzy, że widział coś, co było jedynie sugestią zawartą w tekstowym materiale następczym, nazywane jest błędem atrybucji źródła (Lindsay, 1990).

W literaturze przedmiotu częściej można spotkać się z teoriami, które efekt dezinformacji wiążą z procesami pamięciowymi, jednak niektórzy badacze (np. Blank, 1998; McCloskey, Zaragoza, 1985; Polczyk, 2007; Szpitalak, Polczyk, 2010) uważają, że istotne mogą być także czynniki, które nie są związane z pamięcią i negatywnym wpływem dezinformacji na ślad pamięciowy informacji oryginalnej.

Polczyk (2007), wykorzystując własną procedurę, potwierdził hipotezę o istnieniu pozapamięciowych mechanizmów efektu dezinformacji. Również Blank (1998) wykazał, że osoby badane mogą ulegać dezinformacji przy niezakłóconej pamięci informacji oryginalnej. Innymi słowy – wykazywano (Blank, 1998; Polczyk, 2007; Szpitalak, Polczyk, 2010), że można ulegać dezinformacji, będąc świadomym niezgodności między informacją oryginalną a dezinformacją. Zdaniem Blanka (1998) najczęstszym powodem ulegania dezinformacji przez osoby świadome niezgodności jest brak zaufania do własnej pamięci, co w czasie odpowiadania na pytania testu pamięci zwiększa tendencję do opierania się na wskazówkach zewnętrznych (w tym dezinformacji).

1.2. Teorie spiskowe i myślenie konspiracyjne

Zdefiniowanie teorii spiskowej jest problematyczne. Definicje są zazwyczaj efektem przekonania ich twór-

ców odnośnie do tego, co jest, a co nie jest teorią spiskową, a dodatkową trudność stanowi fakt, że w literaturze przedmiotu pojęcia spisku i teorii spisku bardzo często się na siebie nakładają. Jako pierwszy „spiskową teorię społeczeństwa” sformułował Karl Popper (1945/2003), prezentując pogląd, że objaśnianie zjawisk społecznych polega na wskazywaniu ludzi lub grup zainteresowanych tym, aby jakieś zjawisko zaistniało. W celu jego realizacji osoby takie (lub grupy) planują i spiskują, a w konsekwencji stają się odpowiedzialne za zło, jakie dotyka różnych ludzi (Popper, 1945/2003).

Oczywiste wydaje się, że teorie spiskowe istnieją, ponieważ istnieją spiski i choć wiele teorii spiskowych może uchodzić za absurdalne, są też takie, które zawierają dostatecznie dużo prawdy, żeby sprawiać wrażenie wiarygodnych. Dodatkowy problem stwarzają „działania naukowe na wyższym poziomie paranoi” (Hofstadter, 1966, s. 36). Autor tego sformułowania określa tak tworzone przez amatorów, pseudonaukowców teksty, które mają zewnętrzne cechy stylu akademickiego, co ma sprawić, by niedoświadczony czytelnik zaakceptował głoszoną teorię (Hofstadter, 1966). Powtarzającymi się założeniami teorii spiskowych są: dążenie do władzy, zasada, że sytuację kontroluje ten, kto korzysta, przekonanie, że przypadek nie istnieje, a pozory mylą i nic nie jest tym, czym się wydaje (Pipes, 1998).

Ludzie, obawiając się, że mogą paść ofiarą potajemnych knoń innych osób, czasem bywają przekonani, że wrogi plan jest aktualnie realizowany. Teoria spiskowa jest obawą przed spiskiem, którego nie ma (Pipes, 1998). Spisek odnosi się do czynu, a teoria spiskowa do sprostowania (Pipes, 1998). Takie stwierdzenie pozwala uznać, że teorie spiskowe są z definicji fałszywe. Ale nie zawsze znamy wszystkie aspekty analizowanych zjawisk, aby móc z absolutną pewnością przyjąć daną hipotezę i odrzucić pozostałe. Takie przekonanie niejednokrotnie mogłoby być błędne, bo zdarzenia mogły wynikać z zupełnie innych przyczyn. Teorię spiskową można by zatem uważać za próbę wyjaśnienia rzeczywistości lub zjawiska poprzez tezę o spisku jako przyczynie, w opozycji do wersji oficjalnej (Clarke, 2007).

Sunsteina i Vermeule (2009) przyjmują, że daną teorię można uznać za teorię spiskową, jeśli objaśnia ona jakieś wydarzenie lub praktykę przez odwołanie się do intrygi zawiązanej przez ludzi posiadających znaczne wpływy, którzy swoją rolę i cel swojego działania trzymają w ukryciu, przynajmniej do czasu zrealizowania swoich zamiarów. Keeley (1999) uważa natomiast, że teoria spiskowa to sposób wyjaśnienia jakiegoś historycznego zdarzenia przez wskazanie na określoną, relatywnie małą grupę osób działających w tajemnicy. Proponuje on kryteria odróżniające teorie spiskowe uzasadnione od nieuzasadnionych – dziwacznych czy szalonych. Zdaniem Keeleya teorie spiskowe zasługują na miano teorii, gdyż wyjaśniają problematyczne zdarzenie,

mówiąc o jego przyczynach. Opierając się na uprzednio ogłoszonej oficjalnej wersji odnoszącej się do zaistniałego wydarzenia, obalają ją. Co więcej, obecność oficjalnego raportu ogłoszonego przez władze uznawana jest za dowód na istnienie spisku. W przekonaniu tego autora prawdziwe intencje spiskowców są zawsze niegodziwe. Prawdopodobnie nie ma takiej teorii spiskowej, w której grupa wpływowych osób działałaby w ukryciu na rzecz dobra i starała się to ukryć przed światem. Kolejną cechą teorii spiskowej, zdaniem Keeleya, jest to, że zwykle wiąże ona ze sobą zdarzenia odległe i niepowiązane, a prawda o zdarzeniu jest tajemnicą skrywaną przed opinią publiczną i często dotyczy osób znanych, dygnitarzy. Za atut teorii spiskowych uważa ich dużą zdolność wyjaśniania więcej i lepiej niż robią to raporty oficjalne (Keeley, 1999). Nawet dowody przeczące takim teoriom obracane są na ich korzyść, co sprawia, że są niefalsyfikowalne. Nie stanowi to jednak przesłanki, żeby je odrzucić. Basham (2001) uważa, że jest wiele powodów i dowodów, aby nie ufać publicznym źródłom informacji, bo źródła te zawodzą, choć trudno powiedzieć, w jakim stopniu. Teorie spiskowe wpisują się doskonale w lukę, jaka tworzy się między tym, co uważamy za naszą wiedzę, która jest zbyt mała do rzetelnej oceny zdarzenia, a racjami, na których się opieramy. Te racje to często właśnie teorie spiskowe, których atutem jest wrażenie czy złudzenie wywoływane u przeciętnego obywatela, że mają one znaczną moc wyjaśniającą, są jednocześnie sposobem narracji opowiadającej o tym, że istnieje jakieś tajne porozumienie, w wyniku którego realizowany jest określony plan.

Teorie spiskowe są przedmiotem zainteresowania przedstawicieli licznych dyscyplin naukowych; socjologii, historii, filozofii, a także psychologii (Keeley, 1999; Moskovici, 1987; Pipes, 1998). Ta mnogość podejść do problemu spowodowała wielość definicji i operacjonalizacji tego, czym jest myślenie spiskowe. Na gruncie psychologii obserwuje się dwa podejścia do tego zjawiska. Pierwsze skupia się na tym, kto spiskuje, knuje i w sposób niejawnny kieruje czy usiłuje kierować zdarzeniami (Pipes, 1998). Goertzel (1994) jako spiskowców postrzega amerykański rząd i jego agendy. Grupą szczególnie predestynowaną do zawiązywania spisków są Żydzi (Kofta, 2001). Drugie podejście wiąże się z pojęciem paranoi politycznej, czyli uogólnionego przekonania, że głównym, jeśli nie jedynym, napędem wszelkich zdarzeń politycznych są spiski wrogich ugrupowań (Pipes, 1998). Charakterystyczne dla tego zjawiska jest, że to nie wiara w istnienie spisków jest tu najistotniejsza, ale przekonanie, że to spiski są tą nadrzędną siłą, która rządzi światem polityki (Korzeniowski, 2009). Te dwa podejścia tworzą obszar, na którym można rozważać myślenie spiskowe. Moskovici (1987) uważa, że teorie spiskowe nie wyjaśniają zjawisk poprzez podawanie przyczyny, ale tworzą pewien obraz społeczeństwa, które jest przyczyną. Men-

talność spiskowa nie jest zależna od faktycznego spisku, w myśleniu konspiracyjnym nie chodzi o rzeczywistość (Moskovic, 1987).

Można by uznać, że myślenie spiskowe ma swoje źródło w potrzebie łatwego wytłumaczenia zdarzeń, które nie mają prostego wytłumaczenia. Wydaje się jednak, że byłoby to zbyt dużym uproszczeniem, toteż zainteresowanie badaczy skupia się także na indywidualnych wyznacznikach wiary w teorie spiskowe. Badania Goertzela (1994) jako jedne z pierwszych wykazały, że anomia rozumiana jako przeświadczenie, że sytuacja przeciętnego człowieka pogarsza się i że nie może on spodziewać się wsparcia ze strony instytucji, silnie wiąże się z wiarą w teorie spiskowe. Klasyczne już dziś badania przeprowadzili Abalakina-Paap, Craig i Gregory (1999), sprawdzając nasilenie wiary w teorie spiskowe w zależności od jedenastu różnic indywidualnych badanych osób. Pomiarzy odnosiły się do konkretnych teorii spiskowych, a także do ogólnej skłonności do wiary w teorie spiskowe. Potwierdzona została hipoteza, że nieufność, wrogość i poczucie wyobcowania mają związek z wiarą w teorie spiskowe. Osoby nieufne w stosunku do innych częściej wierzą, że ktoś spiskuje przeciw nim, a to może stanowić predyspozycję do wiary w teorie spiskowe w ogóle, gdyż takie przeświadczenie jest zgodne z ich światopoglądem. Korzeniowski (2009) oraz Grzesiak-Feldman (2012) wykazali, że jednym z predyktorów myślenia spiskowego jest pravicowy autorytaryzm. W cechach osobowości autorytarnej odnajdywano także źródła antysemityzmu. Pravicowy autorytaryzm jest silnie związany z antyżydowskimi uprzedzeniami także w Polsce (Kofta, Sędek, 1999). Wpływ podniesionego poziomu lęku na akceptację teorii spiskowych dotyczących Żydów w badaniach Grzesiak-Feldman (2013) okazał się, zgodnie z przewidywaniami, dodatni. Zdolność intuicyjnego sposobu myślenia, w odróżnieniu od myślenia analitycznego, dodatnio wpływa na wiarę w teorie spiskowe (Swami, Voracek, Stieger, Tran, Furnham, 2014). Hofstadter (1966) w swoich pionierskich rozważaniach użył terminu „styl paranoiczny”, ale należy rozumieć to w znaczeniu metaforycznym, a nie medyczno-psychiatrycznym, dlatego stanowisko zajmowane przez niektórych badaczy, mówiące o tym, że wiara w teorie spiskowe jest przejawem zbiorowej paranoi czy fobii, nie jest uprawnione. Wielu badaczy sądzi, że można mówić o istnieniu ogólnej skłonności do akceptowania teorii spiskowych (np. Brotherton, French, Pickering, 2013; Goertzel, 1994; Imhoff, Bruder, 2014). Moskovic (1987) propagował pomysł rozróżnienia między wiarą w konkretne teorie spiskowe a ogólną skłonnością do myślenia spiskowego. Takie podejście przyjęto też w badaniach Abalakiny-Paap i współpracowników (1999). W ostatnich latach koncepcja zgeneralizowanej mentalności spiskowej powróciła w pracach naukowych, których efektem było powstanie „Ogólnej Skali Wierzeń Konspiracyjnych” (Brotherton

i in., 2013), narzędzia pozwalającego ocenić nasilenie wiary w teorie spiskowe bez odwoływania się do konkretnych zdarzeń i pojedynczych teorii oraz „Kwestionariusza Myślenia Konspiracyjnego”, który służy do mierzenia w ogólnym poziomie myślenia spiskowego różnic międzykulturowych i w obrębie jednej kultury (Bruder, Haffke, Neave, Nouripana, Imhoff, 2013).

1.3. Wiara w teorie spiskowe a efekt dezinformacji

Podjęcie prób poszukiwania zbieżności między efektem dezinformacji a wiarą w teorie spiskowe wydaje się zasadne, jeśli weźmie się pod uwagę negatywny wpływ obu tych zjawisk na różne sfery życia człowieka. Poddawanie się dezinformacji różni się od ignorancji, która oznacza brak wiedzy i także może być szkodliwa w skutkach, ale wydaje się mniej groźna od wiedzy błędnej i nieprawdziwej, która często jest dziełem rządów i polityków czy mediów, wśród których Internet odgrywa wielką rolę z powodu ogromu informacji i sposobu ich rozprzestrzeniania się (Lewandowski i in., 2012). Podobnie jest z myśleniem spiskowym, którego negatywne następstwa bywają różnorodne: polityczne, społeczne, zdrowotne. Wysoki poziom skłonności do wiary w teorie spiskowe może powodować spostrzeganie i interpretowanie rzeczywistości w sposób obiektywnie nieprawdziwy. Warte uwagi wydaje się zatem poszukiwanie takich zależności, a następnie metod zmniejszenia ujemnych skutków, jakie powodują oba te zjawiska w życiu społeczeństw i pojedynczych ludzi.

Badania, które prowadzone były w celu ustalenia cech osobowości dodatnio skorelowanych z podatnością na dezinformację, wykazały, że do tej kategorii należy np. potrzeba domknięcia poznawczego (Pica, Pierro, Belanger, Kruglanski, 2014). Autorzy tych badań, poszukując mechanizmu, który powoduje, że osoby o wysokiej potrzebie domknięcia poznawczego, takie które unikają stanu niepewności i dezorientacji, w większym stopniu podatne są na dezinformację, stwierdzili związek potrzeby domknięcia z efektem zapomnienia wywołanego odpamiętywaniem¹. Potrzeba domknięcia zwiększa efekt zapomnienia wywołanego odpamiętywaniem, a ten z kolei zwiększa efekt dezinformacji (Pica i in., 2014). Jednocześnie badania, które prowadzili Leman i Cinnirella (2013), wskazują, że potrzeba domknięcia poznawczego

¹ Saunders i MacLeod (2002) wyjaśniają, w jaki sposób efekt zapomnienia spowodowanego odpamiętywaniem może zwiększać efekt dezinformacji, który powstaje kiedy dokonujemy aktywnego odpamiętywania informacji w obrębie pewnej kategorii. Prowadzi to do wystąpienia efektu konkurencji między nimi, co skutkuje utrudnieniami w przypominaniu określonych treści. Osoby dezinformowane, przypominając sobie pewne fakty dotyczące konkretnego zdarzenia, odnajdują w pamięci jedno z nich, a innych nie, mogą także przywołać te, które są właśnie dezinformacjami.

może sprzyjać także myśleniu spiskowemu. W eksperymencie, w którym czasowo obniżono u badanych nasilenie potrzeby domknięcia poznawczego, uzyskano wynik wskazujący, że ocena prawdopodobieństwa spisku zależała od tego, jaki był poziom wyjściowy wiary jednostki w teorie spiskowe. Wiara w spisek nie ujawniała się od razu, gdy trzeba było wyjaśnić nowe (fikcyjne) wydarzenie, ale z czasem pojawiała się tendencja do przyswajania nowych faktów w sposób zgodny z istniejącymi wcześniej przekonaniem (Lemann, Cinnirella, 2013).

Potrzeba domknięcia poznawczego wiąże się z dwoma procesami: wybiórczym wychwytywaniem z otoczenia informacji zgodnych z istniejącym systemem poglądów (chwytywanie) i osadzaniem ich w istniejących już wcześniej strukturach poznawczych (zamrażanie) z jednoczesnym ignorowaniem wiedzy, która do tego systemu nie pasuje (Webster, Kruglanski, 1994). Potrzeba domknięcia poznawczego dodatnio skorelowana jest z innymi cechami osobowości: nietolerancją na wieloznaczność, która cechuje się, między innymi, zbyt pochopnym wartościowaniem czy negowaniem rzeczywistości (Kossowska, 2003), oraz dogmatyzmem, z którym związana jest zamkniętość umysłowa powodująca wychwytywanie z otoczenia informacji spójnych z systemem przekonań jednostki (Leman, Cinnirella, 2013). Słabiej, choć dostatecznie wyraźnie, aby zwrócić na to uwagę, potrzeba domknięcia poznawczego koreluje dodatnio z neurotycznością (Kossowska, 2003), a związane jest to z lękiem, jaki jednostka odczuwa, gdy staje przed koniecznością skonfrontowania swoich przekonań z przekonaniem innych. Osoby neurotyczne dążą do odnajdywania w otoczeniu stabilnych zasad, stałej wiedzy o świecie, która redukuje niepokój pojawiający się w sytuacjach związanych z niepewnością (Kossowska, 2003). Wydaje się, że osoby z wysoką skłonnością do myślenia spiskowego, podobnie jak osoby z wysoką potrzebą poznawczego domknięcia, powinny charakteryzować się większą podatnością na dezinformację w porównaniu z osobami o niskiej skłonności do myślenia spiskowego.

Dezinformacja może tworzyć podstawy politycznych i społecznych decyzji, które nie będą w najlepszym interesie jednostek, a także całych grup, przynosząc poważne konsekwencje. Frenda, Knowles, Saletan, Loftus (2013) wykazali, że wyznawana ideologia czy światopogląd mogą wpływać na powstawanie fałszywych wspomnień w wyniku dezinformacji polegającej na zaprezentowaniu spreparowanych do tego celu zdjęć wydarzeń politycznych, które nigdy nie miały miejsca. Jednocześnie, jak konkludują Bruder i in. (2013), teorie spiskowe są wszechobecne, jeśli chodzi o wyjaśnianie zdarzeń politycznych i zjawisk społecznych, co tłumaczy się szeroko pojmowaną mentalnością konspiracyjną.

2. Tendencja do myślenia spiskowego a uleganie dezinformacji

2.1. Hipotezy

W przedstawianym badaniu sprawdzano zależności między skłonnością do myślenia konspiracyjnego mierzoną „Ogólną Skalą Wierzeń Konspiracyjnych” a uleganiem dezinformacji. Postawiono następujące hipotezy:

1. U osób, które były poddane dezinformacji uwidoczni się efekt dezinformacji przejawiający się tym, iż badani będą udzielać odpowiedzi zgodnych z dezinformacją istotnie częściej niż badani w grupach niepoddanych dezinformacji.
2. Osoby wykazujące wysoką tendencję do posługiwania się myśleniem spiskowym będą wykazywały wyższy poziom uległości wobec dezinformacji w porównaniu z osobami wykazującymi niską tendencję do posługiwania się myśleniem spiskowym.

2.2. Metoda

2.2.1. Osoby badane

W części eksperymentalnej badania wzięło udział 120 osób. Osoby te były przedstawicielami krakowskich filii firm: Mitsubishi Electric, Uber, Sabre, Comarch, jak również, między innymi: pracownikami służby zdrowia lub zawodowo zajmującymi się informatyką stosowaną i filozofią. Autorom badania zależało na tym, żeby grupa była reprezentatywna pod względem wieku, płci i wykonywanego zawodu. Przebadano 67 kobiet oraz 53 mężczyzn w wieku od 15 do 52 lat ($M = 26,36$; $SD = 6,99$).

2.2.2. Materiały

Do zmierzenia skłonności do myślenia spiskowego posłużono się kwestionariuszem „Ogólna Skala Wierzeń Konspiracyjnych” (*Generic Conspiracist Beliefs Scale*, Brotherton i in., 2013)². Jest to jednowymiarowe narzędzie składające się z 15 pozycji testowych (np. *Do wody na kontakt z obcą cywilizacją są ukrywane przed społeczeństwem; Nowe, zaawansowane technologie są blokowane, żeby nie zaszkodzić istniejącemu przemysłowi*) z odpowiedziami w formacie skali pięciostopniowej (1. *Zdecydowanie nieprawdziwe* – 5. *Zdecydowanie prawdziwe*).

Jako materiał oryginalny w części eksperymentalnej wykorzystano sześciominutowy fragment pochodzący z filmu „Siedmiu wspaniałych” (*The Magnificent Seven*) w reżyserii Antoine’a Fuqui, nakręcony w 2016 roku. Do procedury badawczej wybrany został fragment

² Polska adaptacja autorstwa M. Szpitalak i A. Siwiaka jest obecnie recenzowana.

filmu rozpoczynający się w 12 minucie i 20 sekundzie, a kończący się w 18 minucie i 20 sekundzie jego trwania. W celu zaimplementowania dezinformacji stworzone zostało streszczenie materiału filmowego zawierające cztery informacje, które były niezgodne z treścią materiału oryginalnego. Stworzone zostało również streszczenie niezawierające elementów dezinformacji na potrzeby grup kontrolnych. Ponadto każde ze streszczeń zakończone zostało czterema pytaniami kontrolnymi, których celem było zapewnienie, by osoby badane przeczytały streszczenie do końca. Na potrzeby badania został zaprojektowany również końcowy test pamięci materiału oryginalnego składający się z 12 pytań wielokrotnego wyboru. Cztery pytania miały charakter diagnostyczny i dotyczyły informacji, które zawierały w sobie element dezinformacji, a osiem było pytaniami buforowymi. W ramach historii fasadowej eksperymentator przed rozpoczęciem procedury opisał cel badania jako zbadanie nastawienia uczestników do otaczającego ich świata oraz ich przekonań co do niego. W celu podtrzymania historii fasadowej została zmieniona nazwa narzędzia mierzącego stopień myślenia spiskowego na „Ogólna Skala Przekonań na Temat Świata”. W badaniu wykorzystano również zestaw kwestionariuszy osobowości niezwiązanych z tematyką badania (w celu wypełnienia luki czasowej między prezentacją materiału oryginalnego i materiału następczego).

2.2.3. Procedura

W większości przypadków badanie odbywało się w miejscu pracy osób badanych, po godzinach ich pracy. Badani zostali zaproszeni do udziału w badaniu wpływu przekonania na temat świata na spostrzeganie. Uczestnicy byli naprzemiennie przydzielani do jednej z dwóch grup, tak aby każda grupa składała się z 60 osób. Na początku badania osobom zaprezentowano sześciominutowy fragment materiału filmowego. Następnie badani w obu grupach wypełniali „Ogólną Skalę Wierzeń Konspiracyjnych” i kilka krótkich kwestionariuszy mających wypełnić lukę czasową. W dalszej kolejności, po około dwudziestu minutach, osoby badane otrzymały streszczenia filmu na osobnych kartkach, które musieli przeczytać i ustosunkować się do czterech pytań zamkniętych dotyczących cech autora streszczenia. Pytania do streszczeń nie stanowiły części badawczej eksperymentu, zostały zamieszczone w celu zwiększenia motywacji osób badanych do uważnego przeczytania podanego im streszczenia. Po zapoznaniu się ze streszczeniami i odpowiedziami na pytania osoby badane wypełniały kolejne kwestionariusze niezwiązane z tematyką badania. Na koniec badani udzielali odpowiedzi na pytania w teście pamięci składającym się z 12 pytań wielokrotnego wyboru, na które badani musieli wskazać odpowiedzi zgodne z materiałem oryginalnym. Ostatnim elementem proce-

dury była sesja odkłamująca i wyjaśniająca osobom badany prawdziwy cel eksperymentu.

2.3. Wyniki

Badanie przeprowadzono w schemacie międzygrupowym opartym na planie 2×2 (dezinformacja: brak/obecna $\times$ myślenie spiskowe: niskie/wysokie). W badaniu tym zmienną zależną była liczba odpowiedzi zgodnych z dezinformacją, natomiast zmienną niezależną był stopień nasilenia myślenia spiskowego. W celu ustalenia progu podziału myślenia spiskowego na niskie i wysokie zdecydowano się na zastosowanie podziału względem mediany wyników „Ogólnej Skali Wierzeń Konspiracyjnych” ($Me = 39$). Analizę danych rozpoczęto od obliczenia statystyk opisowych dla wszystkich grup. Dane te znajdują się w tabeli 1.

Następnie w celu weryfikacji hipotezy o wystąpieniu efektu dezinformacji przystąpiono do dwuczynnikowej analizy wariancji w schemacie międzygrupowym. Rezultatem było uzyskanie istotnego statystycznie wyniku o dużej sile dla efektu głównego zmiennej „dezinformacja” ($F_{(1,116)} = 28,58$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,20$). Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, iż potwierdziła się pierwsza hipoteza i udało się zreplikować efekt dezinformacji. Osoby, którym w materiale następczym prezentowano informacje zawierające dezinformację, udzielały więcej odpowiedzi z nią zgodnych niż osoby, które nie zostały poddane wpływowi dezinformacji (por. tabela 1). Podczas dalszej analizy wykazano również istotny, o średniej sile, efekt główny zmiennej „myślenie spiskowe” ($F_{(1,116)} = 10,26$; $p = 0,002$; $\eta^2 = 0,08$). Osoby wykazujące wysokie nasilenie myślenia spiskowego były bardziej podatne na uleganie dezinformacji od osób, które wykazały niski poziom myślenia spiskowego (por. tabela 1). Interakcja zmiennych „dezinformacja” oraz „myślenie spiskowe” okazała się nieistotna statystycznie ($F_{(1,116)} = 0,86$; $p = 0,355$; $\eta^2 = 0,01$).

Z powodu postawienia hipotez kierunkowych w badaniu wykorzystano metodę porównań zaplanowanych. Wykazano obecność istotnych statystycznie różnic w uległości wobec dezinformacji pomiędzy osobami badanymi z grupy dezinformowanej wykazującymi niskie *versus* wysokie nasilenie myślenia spiskowego ($F_{(1,116)} = 8,46$; $p = 0,004$; $\eta^2 = 0,07$). Zgodnie z oczekiwaniami sformułowanymi w hipotezie drugiej grupa poddana dezinformacji cechująca się wysokim nasileniem myślenia spiskowego wykazywała większą tendencję do ulegania dezinformacji niż grupa z niskim nasileniem myślenia spiskowego (por. tabela 1). Nie wykazano istotnych statystycznie różnic w jakości wykonania testu pamięci materiału oryginalnego pomiędzy grupami niewystawionymi na działanie dezinformacji ze względu na stopień nasilenia ich myślenia spiskowego ($F_{(1,116)} = 2,61$; $p = 0,110$; $\eta^2 = 0,02$).

3. Dyskusja wyników

W prezentowanym badaniu potwierdzono obie postawione hipotezy. Hipoteza pierwsza miała charakter replikacyjny, a jej potwierdzenie oznacza kolejną replikację efektu dezinformacji z wykorzystaniem odmiennych niż używane przez innych badaczy materiałów. Badani, którym w tekście materiału następczego wprowadzono nieprawidłowe w stosunku do oglądanego wcześniej fragmentu filmowej informacji (dezinformacje), znacznie częściej w teście końcowym wybierali odpowiedzi zgodne z dezinformacją (czyli niepoprawne) niż osoby, które nie były dezinformowane. Takich wyników oczekiwano, gdyż są one zgodne z doniesieniami wielu autorów, poczynając od pracy Loftus i in. (1978), która dziś jest traktowana jako jedna z pionierskich dla całego nurtu badań nad efektem dezinformacji.

W wynikach badania znaleziono również poparcie dla drugiej z przedstawionych hipotez, zgodnie z którą osoby wykazujące wysoką tendencję do posługiwania się myśleniem spiskowym będą prezentowały wyższy poziom podatności na dezinformację w porównaniu z tymi, które wykazują niską tendencję do posługiwania się myśleniem spiskowym. W związku z tym, że potwierdzono w przeszłości zjawisko uogólnionej wiary w teorie spiskowe (czyli wiary w istnienie takich teorii, ogólnej skłonności do ich akceptowania, do myślenia spiskowego, czyli takiego procesu myślowego, który prowadzi do wiary w teorie spiskowe, bez względu na to, czego dotyczy, Abalakina-Paap i in., 1999; Goertzel, 1994; Moscovici, 1987), można było oczekiwać, że niektóre osoby będą wykazywać wyższą ogólną wiarę w teorie spiskowe niż inni ludzie. Spodziewano się jednocześnie, że wyższy stopień skłonności do myślenia spiskowego może zwiększać podatność na dezinformację i rzeczywiście taka zależność została w niniejszym badaniu ujawniona. Wyższy poziom podatności na dezinformację zaobserwowano u osób, które miały większe skłonności do myślenia spiskowego. Ponieważ nie prowadzono wcześniej badań podobnych do przedstawionych w niniejszej pracy, nie jest możliwe odniesienie się do wcześniejszych wyników. Interesujące wydawało się znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy wiara w treści prezentowane w teoriach spiskowych, czyli tak zwane myślenie konspiracyjne, może sprzyjać uleganiu dezinformacji, gdyż efekt dezinformacji dotyczy każdego rodzaju wiedzy (Lewandowsky i in., 2012). Prowadzenie dalszych badań w tym kierunku wydaje się uzasadnione.

4. Implikacje praktyczne dla psychologii sądowej

W ostatnich latach coraz liczniejsze grono uczonych dostrzega potrzebę wieloaspektowego studiowania zjawiska myślenia konspiracyjnego, czasem z bardzo od-

miennych perspektyw³. Badania skłonności do myślenia spiskowego i jego wpływu na zachowania i postawy jednostki wydają się bardzo ważne także dziś w Polsce, kiedy społeczeństwo coraz bardziej polaryzuje się w swoich przekonaniach politycznych i społecznych, i coraz częściej zarzuca oponentom działania na szkodę innych dla własnego zysku. Można było to zaobserwować w przypadku katastrofy smoleńskiej, kiedy już kilka dni po wydarzeniu zaczęły pojawiać się oskarżenia i próby, dość agresywne, wskazywania winnych katastrofy (Grzesiak-Feldman, Haska, 2012).

Jak wspomniano wcześniej, badania dotyczące czynników wpływających na zmniejszenie czy wręcz zniesienie efektu dezinformacji wpisują się w nurt badań dotyczących sposobów niwelowania wpływu dezinformacji na raport pamięciowy osoby, a w związku z tym poszukiwania technik, które mogą stać się przydatne w praktyce sądowej. Zeznania naocznych świadków są bardzo ważnym dowodem w sądzie (np. Brewer, Wells, 2011). Istotne jest zatem, żeby były one jak najbardziej zgodne z prawdą. Jednym z czynników, które mogą niekorzystnie wpływać na pamięć świadka o zdarzeniu, jest właśnie dezinformacja (np. Loftus i in., 1978; Oeberst, Blank, 2012) sprawiająca, że w raporcie pamięciowym świadka mogą pojawiać się informacje niezgodne z przebiegiem zdarzenia, a pochodzące z innych źródeł (Loftus, Hoffman, 1989). Świadkowie często myślą się, chcąc podać możliwie dużo informacji, i w dobrej wierze uzupełniają luki pamięciowe informacjami ze źródeł zewnętrznych, w tym dezinformacjami (np. Horry, Colton i Williamson, 2014; Lindsay, Johnson, 1989), które – w przypadku osób wykazujących większą wiarę w teorie spiskowe – mogą być bardziej zgodne z ich światopoglądem (Frenda, Knowles, Saletan, Loftus, 2013). Autorzy licznych badań, przyjmując efekt dezinformacji jako raczej stałą cechę indywidualną, skupiają się na poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie o warunki, od jakich zależy siła efektu dezinformacji (np. Zaragoza, Lane, 1994). Uodpornianie na dezinformację jest drogą do poprawy wiarygodności zeznań świadków zdarzenia. Aby było ono skuteczne, trzeba poznać wyznaczniki efektu dezinformacji, a myślenie spiskowe, w opinii autorów niniejszej pracy, może być takim właśnie nowym wyznacznikiem.

³ Zagadnienie to było poruszane przez J. T. Cullena (2015) w referacie pt. *Learning about conspiracy theories: Experiences in science and risk communication with the public about the Fukushima Dai-ichi disaster*, który został wygłoszony na konferencji „Conspiracy Theory Conference”, University of Miami, Miami, USA.

